

Л. О. Гайдаренко
здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми. Сьогодні Україна, як і більшість інших країн світу, активно розвивається в правовому, економічному, політичному, соціальному напрямках, що відбивається і на стані правового регулювання суспільних відносин у сфері праці, оскільки праця є однією з основ існування суспільства і держави. Говорячи безпосередньо про тему цієї роботи, варто наголосити на тому, що сторони відносин знаходяться, по-перше, в нерівному економічному становищі по відношенню один до одного, по-друге, працівник підпорядкований владі роботодавця в рамках трудових відносин, що може призводити до зловживань з боку останнього. Працівникові в такій ситуації стає важко захистити свої майнові інтереси. Тому, видається, що питання, пов'язані з матеріальною відповідальністю працівника перед роботодавцем є актуальними на сьогоднішній день.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питанню юридичної відповідальності відводиться чільне місце в системі правової науки. Вона є однією з найскладніших і найгостріших тем сучасної юриспруденції. Завдяки юридичній відповідальності осіб за скоєні ними правопорушення держава здійснює забезпечення і гарантує права і свободи громадян. Метою правової держави є стабілізація правомірних соціальних відносин завдяки підвищенню якості правового регулювання шляхом уникнення неправомірної поведінки осіб.

Матеріальна відповідальність, як інститут, є одним з видів юридичної відповідальності (поряд з дисциплінарною, цивільною, кримінальною, адміністративною тощо), їй притаманні власні ознаки, а також механізм правового регулювання та його реалізація. Тому, перш ніж розпочати аналіз матеріальної відповідальності працівника, слід звернутися до визначення юридичної відповідальності.

При визначенні поняття юридичної відповідальності треба виявити зв'язок з відповідальністю в цілому, розглядати її як застосування загальних правил відповідальності до особливих властивостей права і закону, правової поведінки. Так, Н. М. Хуторян зазначає, що доцільно виокремити два аспекти юридичної відповідальності – активний і пасивний. Активний аспект юридичної відповідальності передбачає реалізацію відповідальності, тобто застосування її на суб'єктивному рівні. А юридична відповідальність як правовий інститут – це об'єктивне закріплення у правових

нормах. Про юридичну відповідальність як правовий інститут до початку будь-якої із стадій правозастосування слід говорити як про пасивну відповідальність» [1, с. 67].

Слід зауважити, що більшість вчених розуміють юридичну відповідальність як різновид соціальної відповідальності, а саме як закріпленій у законодавстві і забезпечений державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать [2, с. 89].

Юридична відповідальність дійсно є одним із аспектів соціальної відповідальності. Сферою її реалізації є суспільство, а її виконання забезпечує соціальний порядок держави і гарантує захист законних інтересів громадян. Людина у своїй діяльності підпорядковується соціальним нормам і реалізовує її у суворій відповідності до правил поведінки, що регламентовані ними. Це пояснюється тим, що органи державної влади накладають на людину певні позбавлення, передбачені санкціями норм права, за вчинені нею правопорушення. Внаслідок цього юридична відповідальність відображається саме в реалізації встановленої санкції.

Оскільки юридична відповідальність є різновидом соціальної відповідальності, то в такому випадку її характерні особливості є предметом дослідження у таких науках, як філософія, етика, соціологія, політологія. Це означає, що соціальна відповідальність має місце тоді, коли поведінка особи набуває суспільного значення і впорядковується за допомогою соціальних норм. Будь-яка відповідальність – це обов'язок суб'єкта правовідносин здійснити вибір поведінки згідно з тими нормами, що панують у різноманітних сферах соціуму й безпосередньо виражають його інтереси. При цьому особа, яка вчинила правопорушення, має звітувати перед суспільством за власний вибір, а в разі недотримання певних вимог соціальної норми – нести покарання. Варто вказати, що за своїм значенням поняття «юридична відповідальність» є вужчим за поняття «соціальна відповідальність». Як різновид соціальної відповідальності, юридична відповідальність суттєво впливає на творення правової держави і виступає вагомим засобом здійснення законності, правопорядку в Україні, забезпечує реалізацію прав і свобод людини і громадянина,

а також належного виконання державними органами і їх посадовими особами покладених на них повноважень.

Юридична відповідальність виявляється у вигляді одного з видів правового регулювання через накладення відповідних заборон і виступає засобом законності. Через інститут юридичної відповідальності відбувається зміцнення рівня правової свідомості, правової культури населення, а держава виконує свої безпосередні функції через принцип діяльності правової держави.

Сьогодні фахівці з загальної теорії права і галузевих юридичних наук захищають ідею про структурованість юридичної відповідальності в ширшому плані, що виходить за рамки розгляду її як наслідки правопорушення. Юридична відповідальність – це свідомо відповідальне ставлення людини до правильного виконання обов'язків, покладених на нього законом. У тому випадку якщо обов'язок не була виконана, виникає відповідальність в її негативному значенні – покарання, стягнення, примус тощо. Позитивна відповідальність у людини виникає вже в той момент, коли він приступає до виконання своїх обов'язків, а не з того часу, коли він їх не виконує або стане діяти всупереч їм. Позитивний аспект відповідальності можна охарактеризувати як те, що це не наслідки порушення порядку, а якість стимулятора, який необхідний, з точки зору інтересів суспільства і особи, виконання обов'язку, поведінки, позитивних соціальних ролей, покладених обов'язків.

Юридична відповідальність служить необхідним елементом в правовій системі, є частиною механізму і гарантії реалізації прав і обов'язків сторін трудових відносин.

Трудове право виділяє два види відповідальності – дисциплінарну і матеріальну. Дисциплінарна відповідальність настає за вчинення дисциплінарного проступку, передбаченого нормами Кодексу законів про працю України, і є видом ретроспективної відповідальності. Дисциплінарна відповідальність буває загальною і спеціальною. Загальна дисциплінарна відповідальність санкціонується Кодексом законів про працю України і Правилами внутрішнього трудового розпорядку і накладається абсолютно на всіх працівників. Кодексу законів про працю України виокремлює різноманітні дисциплінарні стягнення стосовно правопорушників, що мають загальний характер – звільнення і догана. Спеціальна дисциплінарна відповідальність виконується в порядку підлеглості згідно зі статутами про дисципліну та конкретних нормативних актів. Матеріальна відповідальність покладається на правопорушника за вчинену ним матеріальну шкоду, завдану підприємству, установі, організації за невиконання ним покладених трудових обов'язків. Матеріальна відповідальність застосовується тільки в пе-

редбачених законодавством межах і порядку за наявності прямої дійсної шкоди у разі заподіяння такої шкоди підприємству, установі чи організації протиправним діянням (дією або бездіяльністю). Матеріальна відповідальність може бути повною та обмеженою. Всі випадки повної й обмеженої матеріальної відповідальності передбачені Кодексом законів про працю України [3, с. 28].

Загальні правила щодо матеріальної відповідальності працівників визначаються Кодексом законів про працю України [4], Положенням про матеріальну відповідальність робочих і службовців за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації, затвердженим Указом Президії Верховної Ради СРСР від 13 липня 1976 року № 4204-ІХ [5]. Зазначені норми матеріального права визначають як підстави й умови покладення матеріальної відповідальності на працівників, так і розмір такої матеріальної відповідальності.

У трудовому законодавстві відсутнє легальне визначення матеріальної відповідальності. Визначення матеріальної відповідальності надається в численній науковій та навчальній літературі.

На думку одних вчених, матеріальна відповідальність сторін трудового договору є одним з видів юридичної відповідальності, полягає в обов'язку відшкодувати заподіяну іншій стороні збитки і настає при наявності підстав, умов і в обсязі, закріпленому нормами трудового законодавства [1, с. 73].

Інші вчені вважають, що, даючи визначення матеріальної відповідальності, слід сказати, що це – санкція, передбачена чинним трудовим законодавством, що застосовується до однієї зі сторін трудових правовідносин з метою відшкодування майнової шкоди (збитків) за рахунок коштів правопорушника [6, с. 382].

Треті вчені вважають, що матеріальна відповідальність сторін трудового договору полягає в обов'язку однієї зі сторін трудових правовідносин відшкодувати майнову шкоду, заподіяну нею іншій стороні в результаті неналежного виконання своїх трудових обов'язків [7, с. 97].

Матеріальна відповідальність сторін трудового договору визначається й як обов'язок працівника або роботодавця, якими завдано збитків іншій стороні трудового договору, відшкодувати ці збитки відповідно до положень чинного законодавства.

В юридичній літературі залишаються дискусійними питання про роль і місце відповідальності в сфері трудового права, про самостійний характер матеріальної відповідальності в трудовому праві. Поняття природи матеріальної відповідальності в науці дається неоднозначно.

Одні вважають, що матеріальна відповідальність не може розглядатися як вид юридичної відповідальності, поряд з дисциплінарною та цивільно-правовою, оскільки в її основі лежить не якась конкретна сфера правових відносин, а певна

форма пропонується до правопорушника санкцій і слід віднести матеріальну відповідальність не до видів, а до форм реалізації всіх видів юридичної відповідальності [8, с. 141].

Інші вважають, що дисциплінарна і матеріальна відповідальність – це не самостійні види відповідальності, а різновиди трудової. У той же час більшість вчених виділяють матеріальну відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності [9, с. 73].

Юридична відповідальність, як правове поняття, пов'язане з поняттям правопорядку. Правопорядок, в свою чергу, можна визначити як певний стан впорядкованої організованості суспільних відносин, який базується на принципі законності та дотримання прав і свобод людини і громадянина. Правопорядок є невід'ємною частиною соціального і правового життя в нашій державі, це той соціальний результат, до якого прагне держава і суспільство, використовуючи різноманітні засоби та методики.

Основним елементом правопорядку у трудовому праві виступають трудові відносини. Трудове право, в свою чергу, регулює соціально та трудові відносини, сукупність яких повинно утворювати порядок в організаціях, підприємствах, установах або іншими словами внутрішній трудовий порядок, Внутрішній трудовий порядок виступає складовим елементом загального правопорядку в суспільстві та державі.

Поняття внутрішнього трудового порядку пов'язане з дисципліною праці, під останньою необхідно розуміти порядок поведінки працівників у процесі здійснення праці. Основний зміст трудового порядку становлять обов'язки сторін трудового договору (працівника і роботодавця). Дисципліна праці – необхідна умова спільної роботи. Її розглядають як сукупність правових норм, що регулюють внутрішній трудовий розпорядок, встановлюють трудові обов'язки працівників і роботодавців, що визначають заходи заохочення за успіхи в роботі і відповідальність за умисне невиконання цих обов'язків [10, с. 84].

Позитивна матеріальна відповідальність, як і позитивна юридична відповідальність, пов'язана з певною правомірною поведінкою. Матеріальна відповідальність сторін трудового договору спонукає як працівників, так і роботодавця виконувати свої обов'язки за трудовим договором так, щоб з боку працівників не було псування, втрати, знищення, розкрадання матеріальних цінностей (майна) роботодавця, а з боку роботодавця забезпечувалися б правові гарантії працівників щодо їх законного права працювати, своєчасно і в повному розмірі отримувати заробітну плату, забезпечення збереження майна працівника в процесі праці. Отже, якщо працівник дбайливо ставиться до майна роботодавця та інших працівників, а ро-

ботодавець забезпечує правові гарантії працівників щодо їх законного права працювати, виплачує своєчасно і в повному розмірі заробітну плату, забезпечує збереження майна працівника в процесі праці, в цьому випадку проявляється (реалізується) позитивна матеріальна відповідальність сторін трудового договору, яка полягає в регулюванні правомірної поведінки суб'єктів трудових правовідносин.

Реалізація позитивної матеріальної відповідальності настає при правильному, належному дотриманні і виконанні вимог правових норм (обов'язок діяти правомірно) суб'єктами трудових правовідносин.

Матеріальна відповідальність є двосторонньою, складається з матеріальної відповідальності працівника за шкоду, заподіяну роботодавцю, та матеріальної відповідальності роботодавця перед працівником. Ця відповідальність, за загальним правилом, настає за заподіяння шкоди однією із сторін трудового договору в результаті невиконання або неналежного виконання обов'язків іншою стороною даного договору і складається з обов'язків винної сторони відшкодувати завдані збитки. Разом з тим, матеріальна відповідальність є одним з видів юридичної відповідальності, отже, їй притаманні всі риси, які характерні для юридичної відповідальності. Таким чином, при характеристиці матеріальної відповідальності необхідно враховувати ознаки, що визначають юридичну відповідальність. Як вид соціальної відповідальності юридична відповідальність характеризується єдністю позитивного і негативного аспекту її реалізації. Отже, в зміст матеріальної відповідальності входить позитивний і негативний аспект її реалізації з відмінними, власними ознаками, що характеризують цей вид відповідальності.

Висновок. Відповідальність у трудовому праві можна визначити як обов'язок особи – учасника суспільних відносин в сфері праці зазнавати несприятливі наслідки особистого, організаційного або майнового характеру за винне вчинення дії або бездіяльності, яка завдала шкоди контрагенту по відносинам у сфері найманої праці.

Основними цілями юридичної відповідальності в сфері праці є: забезпечення прав і законних інтересів суб'єктів трудових відносин; охорона і захист правопорядку в області суспільної праці; попередження можливих протиправних дій або бездіяльності в майбутньому.

Література

1. Трудове право України: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: МАУП, 2003. Ч. 3. 2003. 104 с.
2. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Вид. 6-е. Х.: Консум, 2002. 160 с.
3. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / Н.М. Оніщенко, А.С. Шевчен-

ко, О.В. Скрипнюк ; відп. ред.: Ю.В. Баулін. Донецьк: Кальміус, 2013. 423 с.

4. Кодекс законів про працю України: Закон УРСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Дод. до № 50. Ст. 375.

5. Положенням про матеріальну відповідальність робочих і службовців за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації: Указ президії верховної ради СРСР. *Відомості Верховної Ради СРСР* від 21.07.1976. 1976 р. № 29. С. 427.

6. Болотіна Н. В. Трудове право України : підручник. 2-ге видання, стереотип. К. : Вікар, 2004. 725 с.

7. Венедиктов В. С. Перспективи формування інституту трудової юридичної відповідальності. *Правова держава*. 1992. Вип. 1. С. 97-99.

8. Хуторян Н. М. Теоретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин : монографія. К. : Інститут держави і права ім. В. М. Косяцького НАН України, 2002. 264 с.

9. Майнова відповідальність. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 3 : К–М. 792 с.

10. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навчальний посібник. К.: МАУП, 2003. 240 с.

Анотація

Гайдаренко Л. О. До питання юридичної відповідальності у трудовому праві. – Стаття.

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних проблем у сфері трудових відносин щодо поняття юридичної відповідальності у трудовому праві. У статті зазначається, що завдяки юридичній відповідальності осіб за скоєні ними правопорушення держава здійснює забезпечення і гарантує права і свободи громадян. Юридична відповідальність є одним із аспектів соціальної відповідальності. Сферою її реалізації є суспільство, а її виконання забезпечує соціальний порядок держави і гарантує захист законних інтересів громадян. Це означає, що соціальна відповідальність має місце тоді, коли поведінка особи набуває суспільного значення і впорядковується за допомогою соціальних норм. Будь-яка відповідальність – це обов'язок суб'єкта правовідносин здійснити вибір поведінки згідно з тими нормами, що панують у різноманітних сферах соціуму й безпосередньо виражають його інтереси. При цьому особа, яка вчинила правопорушення, має звітувати перед суспільством за власний вибір, а в разі недотримання певних вимог соціальної норми – нести покарання.

Зауважується, що трудове право виділяє два види відповідальності – дисциплінарну і матеріальну. Дисциплінарна відповідальність настає за вчинення дисциплінарного проступку, передбаченого нормами Кодексу законів про працю України, і є видом ретроспективної відповідальності. Матеріальна відповідальність покладається на правопорушника за вчинену ним матеріальну шкоду, завдану підприємству, установі, організації за невиконання ним покладених трудових обов'язків. Матеріальна відповідальність застосовується тільки в передбачених законодавством межах і порядку за наявності прямої дійсної шкоди у разі заподіяння такої шкоди підприємству, установі чи організації протиправним діянням (дією або бездіяльністю).

Акцентовується, що юридична відповідальність, як правове поняття, пов'язане з поняттям правопорядку. Правопорядок, в свою чергу, можна визначити

як певний стан впорядкованої організованості суспільних відносин, який базується на принципі законності та дотримання прав і свобод людини і громадянина. Основним елементом правопорядку у трудовому праві виступають трудові відносини. Внутрішній трудовий порядок виступає складовим елементом загального правопорядку в суспільстві та державі.

Ключові слова: працівник, роботодавець, соціальна відповідальність, юридична відповідальність, матеріальна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, правопорядок.

Аннотация

Гайдаренко Л. О. К вопросу юридической ответственности в трудовом праве. – Статья.

Статья посвящена одной из актуальных проблем в сфере трудовых отношений относительно понятия юридической ответственности в трудовом праве. В статье отмечается, что благодаря юридической ответственности лиц за совершенные ими правонарушения государство осуществляет обеспечение и гарантирует права и свободы граждан. Юридическая ответственность является одним из аспектов социальной ответственности. Сферой ее реализации является общество, а ее исполнение обеспечивает социальный порядок государства и гарантирует защиту законных интересов граждан. Это означает, что социальная ответственность имеет место тогда, когда поведение лица приобретает общественное значение и упорядочивается с помощью социальных норм. Любая ответственность – это обязанность субъекта правоотношений осуществить выбор поведения в соответствии с теми нормами, которые господствуют в различных сферах социума и непосредственно выражают его интересы. При этом лицо, совершившее правонарушение, должно отчитываться перед обществом за свой выбор, а в случае несоблюдения определенных требований социальной нормы – нести наказание.

Отмечается, что трудовое право выделяет два вида ответственности – дисциплинарную и материальную. Дисциплинарная ответственность наступает за совершение дисциплинарного проступка, предусмотренного нормами Кодекса законов о труде Украины, и является видом ретроспективной ответственности. Материальная ответственность возлагается на правонарушителя за совершенный им материальный ущерб, причиненный предприятию, учреждению, организации за невыполнение им возложенных трудовых обязанностей. Материальная ответственность применяется только в предусмотренных законодательством пределах и порядке при наличии прямого действительного ущерба в случае причинения такого вреда предприятию, учреждению или организации противоправным деянием (действием или бездействием).

Акцентируется, что юридическая ответственность, как понятие, связано с понятием правопорядка. Правопорядок, в свою очередь, можно определить, как состояние упорядоченной организованности общественных отношений, основанных на принципе законности и соблюдения прав и свобод человека и гражданина. Основным элементом правопорядка в трудовом праве выступают трудовые отношения. Внутренний трудовой порядок выступает составным элементом общего правопорядка в обществе и государстве.

Ключевые слова: работник, работодатель, социальная ответственность, юридическая ответственность, материальная ответственность, дисциплинарная ответственность, правопорядок.

Summary

Haidarenko L. O. On the issue of legal liability in labor law. – Article.

The article is devoted to the coverage of one of the current problems in the field of labor relations regarding the concept of legal liability in labor law. The article notes that due to the legal responsibility of persons for their offenses, the state provides and guarantees the rights and freedoms of citizens. Legal responsibility is one aspect of social responsibility. The sphere of its implementation is society, and its implementation ensures the social order of the state and guarantees the protection of the legitimate interests of citizens. This means that social responsibility occurs when a person's behavior acquires social significance and is regulated by social norms. Any responsibility is the obligation of the subject of legal relations to make a choice of behavior in accordance with the norms that prevail in various spheres of society and directly express its interests. In this case, the person who committed the offense must report to the public for his choice, and in case of non-compliance with certain requirements of the social norm – to be punished.

It is noted that labor law distinguishes two types of liability – disciplinary and material. Disciplinary liability arises for committing a disciplinary offense under the provisions of the Labor Code of Ukraine, and is a type of retrospective liability. Liability is imposed on the offender for the material damage caused to the enterprise, institution, organization for failure to perform his duties. Liability is applied only within the limits prescribed by law and in the presence of direct actual damage in the event of such damage to the enterprise, institution or organization by an illegal act (action or omission).

It is emphasized that legal responsibility, as a legal concept associated with the concept of law and order. The rule of law, in turn, can be defined as a certain state of orderly organization of social relations, which is based on the principle of legality and respect for human and civil rights and freedoms. The main element of law and order in labor law are labor relations. Internal labor order is an integral part of the general rule of law in society and the state.

Key words: employee, employer, social responsibility, legal responsibility, material responsibility, disciplinary responsibility, law and order.